

B I B L I O G R A F Y A

Ticaret Bilgisi ^[9]

Yazan:

Prof. Dr. RICHARD BÜCHNER

(Zürich)

I — TİCARET BİLGİSİNİN TARİHİ SEYRİNE TOPLU BİR BAKIŞ.

İktisadî bilgilerin, değişikliklerle dolu oluş seyirleri içinde doğ-
runda doğruya Ticaret Bilgisinin geçirmiş olduğu inkişaf safhaları
bize gösteriyor ki, bu bilgi sahasında, muhtelif sebeplere ve başka,
başka görüş noktalarına göre her zaman iktisadî tezahürlerin peşi
sıra yürünmüş ve bugüne kadar daima, bunların toplu bir görüş al-
tında kavranıp ihata edilmesine çalışılmıştır.

Merkantilist edebiyat, Avrupada millî hükûmetlerin yükselmiye
yüztuttuğu bir devirde meydana gelmiştir. Mahiyetleri itibarile da-
ha ziyade ziraf olan bu memleketlerin geniş ülkeler üzerinde iktisadî
münasebetleri birbirlerine girişmiş bir hal almaları, hususî ve âmme
teşebbüslerinin gittikçe inkişaf bulmalarile aynı zamana tesadüf
eder. Bu suretle daha ilk zamanlarda, meydana bir «Ticaret Bilân-
çasu» bilgisi ve amelî hayat için hazırlanmış bir «İlmî usulü tica-
ret» çıkmıştır. Klâsik İngiliz mektebinin kurucusu *Adam Smith*
bunu takibederek, iş bölümile piyasanın genişlemesi arasında sıkı
münasebetler bulup ortaya koyarak çok ihatalı olan bilgi sistemini,
bu hususta hâsıl eylediği yakın üzerine tesis eylemiştir. Ancak bu
esnada bütün dikkatler daima artan ticarî mübadele üzerinde toplan-
dığından nazarî iktisat, bu mübadelenin kendisine hâs kanunlar
içinde cereyan tarzını izaha çalışıyor, ve bizzat iktisadî hayatta gö-
rülen teessüslerin, taazzuylarm tetkik ve tetebbüü ikinci safhada
kalyordu. Bu tetkik ve tetebbülere ancak çok sonraları ve kamera-
list an'anelere sadık kalınmak suretile Alman Tarihçi Mektebi ta-
rafından tekrar girişilmiştir. Bu tetkik ve etütlerle, ayrı bir ih-

tisas şubesinin teessüs ve tekevvünü yolunda bir ameliye başlar ki, bu ihtisasa gitme ameliyesi, ticaret bilgisinin yeni inkişafı için büyük bir önem kazanmıştır. Bir iktisat şubesi olarak «ticaret» le ve mal mübadelesinde tavassutu istihdaf eden bu faaliyetin istinat eylediği unsurlarla iştigal olunuyordu. Bu suretle «ticaret» mefhumunun muayyen ve tahdit edilmiş bir çerçeve içine alınmış olduğu keyfiyetine, daha 1913 senesinde *J. Burri*'nin «Adam Smith'denberi nazârî iktisatta ticaretin mevkii^[1]» adındaki eserinde işaret edilmiş bulunmaktadır.

Her ne kadar Alman lisanında bu mevzua ait neşriyatta ve tatbikî iktisada müteallik ders kitaplarında ötedenberi kullanılmış olan «Ticaret Siyaseti» ismi üzerinde uzun zaman ısrarla durulmuş ve mahiyetleri bakımından başka başka meseleler, görünüşte müşterek bir isim altında toplanabilmiş ise de «cemiyet iktisadının temelleri» «Grundriss der Sozialökonomik» adını taşıyan külliyyatın neşre başlanmasile artık eski çerçevenin fiilen dağıldığı meydana çıkmıştır. Hakikaten bu büyük külliyyatın beşinci kısmında iktisadın diğer şubeleri arasında «Ticaret» de ayrı bir mevzu olarak ele alınmıştır. Bu kısma dahil neşriyat arasında *H. Sieveking*'in «Ticaretin inkişafı, mahiyeti ve ehemmiyeti^[2]» isminde bir kitabı bulunduğu gibi *J. Hirsch*'in de «Modern Ticaret, teşkilâtı ve şekilleri ve Devletin iç ticaret siyaseti» adını taşıyan^[3] bir eserini buluruz. Diğer cihetten bunlardan tamamen ayrı olarak aynı külliyyatın sekizinci kısmında da *Eulenburg*'un «Dış Ticaret ve ticaret siyaseti^[4]» isminde bir kitabı vardır.

Ancak bu vesile ile derhal şunu da ilâve edelim ki: umumî iktisada müteallik ders kitaplarını saymakla ticarete müteallik tetkik ve etütler sahasında bir nevi ihtisas tesisi için görülen temayül-

(*) Makale muharriri mevzuunu izah ve tafsil ederken muhtelif dillerde neşrolunmuş birçok kitaplardan bahsetmekte ve bunların muhtevalarına işaret eylemektedir. Umumiyetle tercümelerde bu gibi isimlerin aynen muhafazası usul olmakla beraber, makalenin arzettiği hususiyete binaen bu isimlerin de Türkçeye çevrilmesini -yabancı dillere lâyıkiyle vakıf olmanın okuyucularımızın mevzua iyice nüfuz edebilmeleri bakımından- faydalı bulduk. Bu gibi isimleri Türkçeye naklederken bunların okuyucularımıza tam ve kâmil bir mâna ifade edebilmeleri keyfiyeti üzerinde bilhassa durduk. (A.S.İ.)

[1] Die Stellung des Handels in der Nationalökonomischen Theorie seit Adam Smith (Tübingen 1913).

[2] Entwicklung, Wesen und Bedeutung des Handels. (2. Aufl. Tübingen).

[3] Der moderne Handel, seine Organisation und Formen und die staatliche Binnenhandelspolitik. (2. Aufl. Tübingen 1925).

[4] Aussenhandel und Aussenhandelspolitik (Tübingen 1929).

ler hakkında tam ve kâmil bir fikir edinmek mümkün değildir. Milletlerarası ticaret hakkında eski klâsik nazariye bilhassa Anglo-Amerikan iktisat edebiyatında gittikçe işlendiği halde, Almanyada, aynı mevzu üzerinde, *Dünya İktisat Bilgisi*[5] ismi altında ayrı bir nazariye kurulmasına çalışılmıştır.

H. Harms'ın Millet iktisadı ve dünya iktisadı[6] isimindeki kitabı ve Almanyada «Kiel» şehrinde kâin, «Institut für Weltwirtschaft» tarafından neşredilen «Weltwirtschaftliches Archiv» ismindeki mevkut mecmua bu sahada yeni bir çığırın açılmasına sebep olmuşlardır. Diğer cihetten, Yüksek Ticaret Mekteplerinin kurulmasından itibaren de, 19 uncu asırda tamamen ihmal edilmiş bulunan eski «İlmî usulü ticaret» yeni bir inkişafa nail olmağa başlamıştır. J. Hellauer[7], dünya ticareti bilgisinde sistem adını taşıyan kitabını «1910» senesinde çıkarmış, ve bu eserin hemen arkasından J. F. Schär'in «Ticaret işletmesine mahsus umumi bilgi»[8] isimindeki kitabı çıkmıştır. Şu kadar ki hususî bir mahiyet arzeden bu bilginin temas ettiği saha dahilinde bir müddet sonra değişiklik olmuş, ve bu bilgi iktisadın yalnız bir şubesine inhisar etmiyerek «hususî iktisat bilgisi» «Privat-wirtschaftslehre» yahut «İşletme İktisadı» «Betriebswirtschaftslehre» isimleri altında her nevi teşebbüsleri içine alan veya alelilâk «İşletmelerde iktisadî olma keyfiyeti»ni araştıran ve inceleyen daha geniş ve şümüllü şekle girmiştir. Ancak bu yolda bir değişiklik de bir taraftan ticaretin dayandığı uzviyetlerin yakından tanınmasını, diğer taraftan da ticarete ait işletme tekniğinde mevcut hususiyetlerin bilinmesini lüzumlu kıldı ve bunun neticesi olarak Amerikan edebiyatında «Merchandising» yahut «Marketing» tabirleri altında toplandığını gördüğümüz sürüm ve piyasa meseleleriyle çok geniş bir ölçüde iştigale başlandı. Fakat, bu suretle münferit iktisat şubelerinin piyasa ile olan alâka ve münasebetlerinin kavranıp ihata edilmesi için yapılan ilmî çalışmalar da, bu sahada mesaide bulunanları karşılık olarak tekrar nazari iktisadın iştigal mevzuuna yaklaştırdı.

Kısaca işaret ettiğimiz bütün bu inkişaf seyirleri, resmî makamlar tarafından muayyen sahalarda üzerinde icra ettirilen iktisadî anketlerle, yüksek mektepler, bazı âmme müesseseleri ve muhtelif meslekî teşkilât tarafından kurulan inceleme ve araştırma mürse-

[5] Weltwirtschaftslehre.

[6] Volkswirtschaft und Weltwirtschaft, I. Auflage Jena 1910

[7] System der Welthandelslehre.

[8] Allgemeine Handelsbetriebslehre, I. Auflage - Berlin 1912.

seleri sayesinde kuvvetli bir hız aldı. Almanyada bu nevi kurumlar için bir misal olmak üzere «İstihsal ve sürüm şartlarını tetkik komisyonu»^[9a] «Ticari inceleme ve araştırma Enstitüsünü» ve «Konjunktür Enstitüsünü» sayabiliriz.

Birleşik Amerikada aynı sahada çalışan kurumların faaliyetleri hakkında «The Journal of Marketing» te «American Marketing association» muntazaman malûmat vermektedir.

Hülâsa: Ticaret bilgisinde tesbit edilen büyüme ve genişleme hareketi, herşeyden evvel ticaretin muhtelif şubelerine ayrı ayrı temas eyliyen ve bu itibarla bu sahada bir nevi ihtisas ifade eyliyen neşriyatta kendisini göstermiştir.

II — MUHTELİF TİCARET ŞUBELERİ ETRAFINDA YENİ İNCELEMELER VE ARAŞTIRMALAR.

İlmî inceleme ve araştırmaların tevcih edildiği muhtelif şubeler arasında *perakende ticaret* ön safta yer alır. Her nevi malların nihaî müstehliklere dağıtılmasını istihdaf eden bu ticaret sahasında mahiyetleri itibarile yekdiğerlerinden ayrı muhtelif iktisadî taazzuflar arasında ötedenberi kuvvetli bir rekabet hüküm sürüp buna dair geniş neşriyat vardır^[9b]. Bu mevzula ilgili münakaşalarlar perakende ticaret sahasında tesadüf olunan yeni teşekküller etrafında cereyan eylemekte ve az sermayeli müstakil perakendeciler, kendi mevcudiyetlerini, Yeni teşekküller karşısında tehlike içinde görmekteler. Perakende ticaret şubelerinde icra olunan incelemeler ve araştırmalarda da, bu vaziyet uygun olarak, İstihlâk Kooperatifleri, «Warenhäuser» tesmiye olunan büyük perakendeci evleri, ve tek fiyat üzerinden satış yapan mağazalar, bu sahanın en yeni tezahürlerinden olan ve birçok mahallerde şubeleri bulunan perakende ticaret evleri bilhassa mühim birer rol oynamaktadır. Bu hususta monoğrafik mahiyette bir eser olarak *H. Ehrlicher*'in «müteaddit şubelere ayrılmış ticaret evleri» ismini^[10] taşıyan kitabıyla *R. Nieschlag*'ın «müşterilerin evlerine mal göndermek sure-

[9a] Ausschuss zur Untersuchung der Erzeugung- und Absatzbedingungen, Forschungsstelle für den Handel, Institut für Konjunkturforschung.

[9b] Almanyada Kolonya Üniversitesine mülhak «Perakende Ticaret» Enstitüsü tarafından neşredilmiş olan 1833-1933 senelerine ait «Perakende Ticaret Bibliografyası» na müracaat olunması.

[10] Das Massenfilialsystem, Stuttgart, 1921

tile yapılan ticaret» ismi altındaki^[11] kitabın, Amerikalı E. R. A. Seligman «taksitle satış iktisadı» adındaki kitabını^[12] ve nihayet R. Mutz'un «tek fiyat üzerinde satış yapan maĒazalar»^[13] ismindeki eserini zikredebiliriz. Perakende ticaret sahasında görülen yeni inkişaf temayülleri hakkında toplu bir nazar edinmemize yarıyan eserler arasında R. Picard'm «ticarî teşebbüslerde yeni şekiller ve yeni usuler» ismi altındaki kitabı^[14] Amerikalı A. A. Filene'nin «perakende ticarete doĒru yeni adımlar»^[15] ismindeki eserini sayabiliriz. Bu nevi araştırmalar arasında masrafların teşekkülü sureti, ciroların takibettiĒi seyir ve hertürlü hesabı vaziyetler üzerinde git-tikçe artan bir dikkatle durulmuş ve mukayeseli incelemeler yapılarak perakendecilikle meşgul tekmil ticaret erbabının meslekî vaziyetleri hakkında esaslı bir noktai nazar edinilmesine çalışılmıştır. Muhtelif «inceleme ve araştırma» Enstitüleri bu mevzu hakkında kıymetli mesai sarfetmiş olup alman neticeler henüz tamamen meydana konmamıştır. Bu meyanda «Milletlerarası Ticaret Odası» tarafından neşredilen risale ile H. Grünbaum'un «Perakende ticaret cirolarında görülen inip çıkmaların işletme siyaseti meselesi olarak incelenmesi»^[16] ve yine J. Gottschalk'm «Perakende ticarete muhtelif işletmeler arasında yapılan masraf mukayeselerinin ortaya koyduĒu meseleler»^[17] adındaki eseri zikrolunabilir.

Halihazırda bu sahada icra olunan ilmi inceleme ve araştırmaların aĒırlık merkezini biraz evvel de işaret ettiĒimiz veçhile münferit ticaret şubeleri etrafındaki tetkik ve tetebb ler teşkil ediyorsa da, bugüne kadar elde edilmiş olan neticelerin bir araya getirilmesini istihdaf eden eserlerin de hazırlanmaya bařlandıĒını görmekteyiz. Bu cümleden olmak üzere Almanyada R. Seyffert'in birçok mesai arkadaşlarıyla beraber  ıkardıĒı ve mahiyeti itibarile bir nevi perakende Ticaret Kamusu diyebileceĒimiz eserile^[18] Birleşik Amerikada P. H. Nystrom'un «Perakende ticaret iktisadı»^[19] adındaki

[11] Das Versandgeschäft, Berlin - 1939.

[12] The economies of instalment selling, New-York- 1937.

[13] Das Einheitspreisgesch ft, Berlin, Wien.

[14] Formes et méthodes nouvelles des entreprises commerciales, Paris 1926.

[15] Next steps forward in retailing, New-York 1937.

[16] Die Umsatzschwankungen des Einzelhandels als Problem der Betriebspolitik (Berlin 1928).

[17] Die problematik des swischenbetrieblichen Kostenvergleichs im Einzelhandel, Würzburg 1940.

[18] Handbuch des Einzelhandels, Stuttgart 1922.

eserini sayabiliriz. Perakende ticaretle meşgul meslek erbabının ve istikballeri hakkında gerek doğrudan doğruya devletin, gerek «meslekî yardım cemiyetlerinin» almakta oldukları tedbirler, şimdiye kadar saydığımız bu hususî meselelerin, aynı zamanda umumî iktisat siyaseti ve içtimaî siyasetle alâkadar bir mesele halinde de tetkiklerine yol açmıştır. *J. Tiburtius*'un «1925-1935 seneleri arasındaki iktisadî seyirde ve iktisadî siyasette Alman perakende ticaretinin mevkii»^[20] adını taşıyan tetkikini ve *R. Büchner*'in «perakende ticaret ve orta sınıf siyaseti» adındaki kitabını^[21] bunlar meyanında saymak mümkündür.

Toptan ticaretin muhtelif branşlarına müteallik yeni neşriyatın, perakende ticaret hakkındaki mütenevvi neşriyata nazaran daha az inkişaf etmiş olduğunu görmekteyiz. *A. Lampe*, 1929 senesinde «*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*» adını taşıyan büyük Alman Kamusunun ilâve halinde neşredilmiş olan cildinde, «toptan ticaret» başlığını taşıyan makalesini yazdığı zaman, herşeyden evvel muhtelif meslekî birliklerin ortaya koydukları malzemeye istinat eylemek mecburiyetinde kalmıştı. Toptan ticaret etrafında ilmi araştırmalarda muhtelif branşlara ait monografiler bu güne kadar ekseriyeti teşkil etmektedir. Filhakika bunlar sayesinde bir malın, iptidaî maddelerinden itibaren, muhtelif şekil değiştirme safhalarını geçirdikten sonra, istihlâk için kemale gelmiş bir hal iktisap edinceye kadar takibylediği bütün seyri görmek ve aynı malın perakende ticaretteki vaziyetine müteallik incelemelerle bir rabıta tesis eylemek mümkün olmaktadır. Ticaretin muhtelif kademelerinin bu suretle tetkik olunması, bu sahada icra olunacak toplu inceleme ve araştırmalar için de pek muvafık gelmektedir. Bu suretle *C. Lüer*'in «Almanyada mal sürümü iktisadının ana meseleleri»^[22] ismini taşıyan ve mahiyeti itibarile bu sahaya yeni ve toplu bir nazar atan eserinde, «iptidaî madde, mutavassıt istihsal ticareti, ve sürümü temin eden toptan ticaret ve perakende ticaret» hep bir arada tetkik olunmuştur. «Toptan ticaret» ismi altında cereyan eden faaliyetin yalnız madde bakımından ihtisasa ayrılmış bir şube şeklinde tezahür eylemediği, belki sınaî ve ziraî istihsal ile irtibat halinde ve malların nihaî müstehlike tevziile alâkadar olduğu bu ki-

[19] Economics of retailing, 3. tabi, New-York 1930, cilt 142, 1935.

[20] Der deutsche Einzelhandel im Wirtschaftsverlauf und in der Wirtschaftspolitik von 1925-1935 (Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik, cilt 142, 1935).

[21] Einzelhandel und Mittelstandspolitik.

[22] Grundfragen der deutschen Absatzwirtschaft (Berlin, Leipzig, 1937).

tapta gösterilmiştir. Aynı surette *D. Braitwithe ve S. P. Dobbs*'un «İstihlâk maddelerinin tevzii»^[23] adındaki güzel eserlerinde «istihsal» tâbir ettiğimiz faaliyetin mesnetleriyle, malların tevziine tavassut edenler arasındaki muhtelif veçheli ve birbirlerine mütedahil münasebetler tasvir ve izah olunmuştur. Bu mevzu etrafında daha fazla malûmat almak isteyenlere *K. Oberparleiter*'in «Eşya ticaretinin fonksiyonları ve bu sahada tesadüf olunan bellibaşlı tehlikelerin azaltılması bilgisi»^[24] ismindeki kitabı ile *L. Nix*'in «eşya ticaretinin muhtelif şubelere inkisamı nazariyesi»^[25] adındaki eserini ve nihayet *J. Tiburtius* ün «toptan - perakende ticaret arasında ticaret eşyasının seyri»^[26] ismini taşıyan kitapları tavsiye ederiz.

Ticaretin muhtelif kademelerinde faaliyette bulunan taazzufların tetkik ve tasvirinden sonra, umumî surette *mal sürümile alâ-kadar meselelerin ve piyasaların* incelenmesine geçilmiştir. Alman dilinde bu sahada yapılan neşriyatta, bütün bu meseleler daha ziyade hususî teşebbüsler noktaî nazarından tetkik olunmuştur. Bilhassa müşteri tutmak mevzuuna inhisar eden neşriyattan sonra, büyük bir dikkat ve alâka ile malların satılmasiyle ilgili diğer meseleler üzerinde durulmuştur. *A. Lisowsky* tarafından neşredilmiş bulunan ve «mal sürümü mevzuunda mefhumların teşekkülü»^[27] ismini taşıyan kitap, işletme iktisadında nasıl emekleyerek bu sahaya doğru gidilmek istenildiğini pekâlâ göstermektedir. Diğer cihetten, işletme iktisadı çerçevesi dahilinde ortaya konan hesaplardan bir adım ileri gidilerek iktisadî plânlar tanzimine geçilmiş ve bu da sırasile malların sürüleceği piyasalarla mal tedarik olunacak piyasaların ve malî piyasaların gayet etraflı bir surette tetkik olunmasını lüzumlu kılmıştır. Bu kabilden birçok eserlerde, teşebbüs sahiplerine bu sahalarda en muvafık olarak nasıl hareket olunması lâzımgeldiğine dair malûmat verilmiş çabılmıştır.

E. Schäfer tarafından «piyasa tetkikinin temelleri»^[28] ismi altında çıkarılmış bulunan kitapta bütün bu mevzular toplu olarak ele alınmıştır. Esasen bu eser, 1925 senesinde «Nürnberg» Yüksek Ticaret Mektebinde «İktisadî müşahedeler Enstitüsü» namı altında

[23] The distribution of consumable goods London 1932.

[24] Funktionen und Risikenlehre des Warenhandel, Berlin-Wien 1930.

[25] Theorie der branchenmässigen Gliederung des Warenhandels, Stuttgart-1932.

[26] Die Bildung der Warenkreise im Gross- und Einzelhandel. Stuttgart, 3197.

[27] Zur Begriffsbildung der Absatzlehre (St. Gallen 1928).

[28] Grundlagen der Marktforschung, Nürnberg 1940.

bir teessüs meydana getiren *Verschofen*'in neşriyatı meyamnda çıkmış ve mumaileyh son zamanlarda *H. Proesler* ile müştereken istihlâk mevzuu etrafında tetkikler kamusunu neşretmiştir.^[29] Bu mesai çerçevesine dahil bulunanlar doğrudan doğruya piyasa iktisadını, tetkik ve tettebülerinin mihveri olarak ele almışlardır.

Birleşik Amerikada iktisadî sahada yapılan neşriyatı gözden geçirecek olursak, orada da bu mevzulara temas eden tetkik ve tettebülerin aynı seyri takibeyletiğini tesbit eyeriz.

M. C. Copeland tarafından «Principies of merchandising»^[30] ismi altında 1926 senesinde çıkarılmış bulunan eserin mevzuu hemen hemen kâmilen malların sürümle alâkadar meselelerin tetkikine inhihas etmiş bulunuyordu. Bugün «Marketing» adı altında birçok eserler çıkmış olduğu gibi *L. S. Lyon*'un, «İçtimai bilgiler ansiklopedisi» ismini taşıyan ansiklopedide münderiç makalesi, bu bilginin mal mübadelesinde mevcut bütün nizamı, yavaş, yavaş kendi şümülü dairesine almakta olduğunu göstermektedir.

Tekmil piyasa nizamının bu suretle bugünkü ticaret bilgisinin inceleme ve araştırma safhalarına intikal etmesi suretile vaktile klâsik iktisatçıların hareket ettikleri noktaya avdet edilmiş bulunulmaktadır. Şu kadar ki piyasada karşılaştıran kuvvetlerin serbest bir halde hareket ettikleri faraziyesine istinat olunarak piyasa mekanizmasının bu esas dahilinde tasviri bugünkü ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Çünkü bu hareket tarzında iktisadî hayatta mal mübadelesinin iktisap eylemekte olduğu şekillerin tâbi buldukları bağılıklar gözönünde bulundurulmamıştır. Hakikaten münferit iktisadî uzviyetlerin münasebetleri bugün, teşkilâtlanmış külliyetlerin gittikçe artan tesiri altına girmektedir. Bunun neticesi olarak da iktisadî siyasette, muhtelif tarzlarda piyasaların tanzimi mevzuu ile karşılaşılmış bulunulmaktadır. Bu mevzu birçok ilmi araştırmaların zeminini teşkil ederek ticaret bilgisine yeni ilâveler temin etmektedir. Bu kabil eserler arasında *J. w. Row*'un «Piyasalar ve insanlar»^[31] adını taşıyan kitabını, *K. Schiller*'in «Dünya ziraat iktisadında piyasaların tanzimi ve piyasa nizamı» ismindeki eserine^[32], *Weltwirtschaftliches Archiv*» de 1936 senesindenberi muhtelif fâsılalarla münferit şubeler etrafında çıkarılan etüdlere işaret edelim.

[29] Handbuch der Verbrauchsforschung (Berlin 1940).

[30] Principles of merchandising, Chicago-New-York 1926.

[31] Markets and men (Cambridge 1926).

[32] Marktregulierung und Marktordnung in der Welt-Agrarwirtschaft (Yena 1940).

İktisadî siyasetin tanzimi endişesile girişilen hareketlerdeki de-ğişiklikler, ticaret bilgisine serbest rekabet şartlarının tetkik ve te-tebbüü için kuvvetli bir hız verilmiş oldu. Bu meseleyi bilhassa «safi nazariye» ile meşgul olanlar ele aldılar. Birçok âlimler, bir ucu tam serbest rekabete dayanan, diğ er ucu da «tam inhisar» da niha-yet bulan bir hat üzerinde muhtelif noktalarda bulunabilecek olan» «arz» ve «talep» mevkilerine göre piyasanın alacağı muhtelif şekil-leri uzun zamanlardanberi tetkik etmekle meşguldürler. Bu sahada gördüğümüz en esaslı eser olarak *E. Schneider*'in «İnhisar mahi-yetini haiz iktisadî teşekküller nazariyesi»^[33] *J. Robinson*'un «Na-tamam rekabete müstenit iktisat»^[34a], *H. von Stackelberg*'in «Pi-yasa şekli ve muvazene»^[34b], *E. Chamberlin*'in «İnhisar üzerine ku-rulmuş rekabet nazariyesi»^[35], adındaki kitaplarını sayabiliriz.

Bu eserlerin neşre beraber daha şimdiden bunların ihtiva et-tikleri mücerret nazariyelerle, fiiliyattaki tecelliler arasında bir irtibat tesisine çalışan bir takım gayretler görmekteyiz. Bu sahadaki mühim eserler meyanında, *A. R. Burns*'un, «Serbest rekabetin in-hitatı»^[36] kitabı ile *Miksch*'in «Bir vazife olarak serbest rekabet» is-mindeki kitabını^[37] ve nihayet *W. Eucken*'in «İktisat bilgisinin esasları»^[38] adındaki kitabını sayabiliriz.

H. Möller'in «Mal sürümünde takibedilecek siyaset ve fiyat siyaseti» adındaki kitabında^[39] fiyat nazariyesine ve işletme ikti-sadı esaslarına dayanan bir mal sürümü bilgisi tedvin edilmek iste-nilmiştir. Nazariyelere müstenit çalışmalarla amprik çalışmalar ara-sında yakın bir irtibat tesisi zarureti, gittikçe daha vâzih bir surette anlaşılmalıdır.

Bu münasebetle ticaret tarihine müteallik araştırmaların verdi-ği yeni neticelere daha ziyade ehemmiyet atfetmek icabeyliyecektir. *F. M. Heichelheim* «İlk zamanların iktisat tarihi» ismini taşıyan ese-rinde^[40] Taş devrinde mal mübadelesinin birçok şekillerde tecelli etmiş bulunduğunu izah eylemiştir.

[33] *Reine Theorie monopolistischer Wirtschaftsformen* (Tübingen).

[34a] *The economics of imperfect competition* (London 1933).

[34b] *Marktform und Gleichgewicht*, Berlin-Wien 1934.

[35] *The Theory of monopolistic competition*, Cambridge, Mass. 1933.

[36] *The decline of competition*. London 1936.

[37] *Wettbewerb als Aufgabe*, Berlin 1937.

[38] *Die Grundlagen der Nationalökonomie*, Yena, 3. tabı 1942.

[39] *Absatzpolitik und Preispolitik*. - Wien, 1941.

[40] *Wirtschaftsgeschichte des Altertums* (Leiden-1938).

J. Hasebroek «Kadım Yunanistanda Hükümet ve Ticaret» adındaki eserinde^[41] o zamanlar sermayeye istinat etmiş bir ticaret olduğu gibi «proleter tacir» bulunduğunu da delillerle ileri sürmektedir. *F. Rörig* Ortazamanlar için bir «dünya iktisadı» ndan bahsetmekte^[42], *E. Köhler* yine «Orta zamanlarda perakende ticaret»^[43] ismindeki kitabında o devirlerde bakkal sınıfının daha ziyade, «Burjuva» tabakasının beslenmesini esas olarak aldığı hakkında ötedenberi hüküm süren kanaate itiraz etmektedir. Bilhassa geçmiş zamanlar etrafında icra olunan bütün bu araştırmalar, bugün ticaret bilgisinin vazifeleri sırasına giren mevzuun ne kadar geniş bulunduğunu kolaylıkla ölçmemize imkân vermektedir.

III — MEVZUUN UMUMİ HEYETİNE ŞÜMULÜ OLAN ESERLER

Münferit ticaret şubeleri üzerinde icra olunan inceleme ve araştırmaların lüzumlu kıldığı canlı mesai, teknil mevzuu bütün veçhelerile ihata eden yeni toplu eserlerin hazırlanmasına da yol açtı. Filhakika, son zamanlarda bütün mevzuu ihatalı bir görüşle şümülü içine alan ve şimdiye kadar bu sahada elde edilmiş bulunan bilgi malzemesini muayyen bir nizam içinde cem ve tedvin gayesini takibeyliyen birçok kitaplar çıkarılmış bulunmaktadır. Birleşik Amerikada neşredilen bu nevi müteaddit eserler arasında *P. D. Converse*'in «The elements of marketing» (1937) adlı eserini ele alalım: Muharrir bu kitabında «Marketing» tâbiri altında eşyaların, hizmetlerin müstahsilden müstehlklere seyir ve intikalinde geçen bütün ameliyeyi anlamaktadır. Bu ameliyede şu üç esas unsur: Mallar, insanlar, ve muayyen bazı fiil ve hareketler birbirleriyle o kadar birleşik bir halde bulunmaktadır ki, bu toplu tezahürü zihnen tefrik hususunda büyük zorluklara tesadüf ederiz.

Converse kitabına, ticaretin fonksiyonlarını gözden geçirerek başlamayı muvafık bulmuş, ancak tedavüle çıkarılan malların nevi ve cinsleriyle bu fonksiyonlar arasında bir alâka ve irtibat olduğunu ve malların nevi ve cinslerine göre bu fonksiyonların değiştiğini göstermiştir. Muharrir bundan sonra, piyasa müesseselerini incelemekte

[41] Staat und Handel im alten Griechenland (Tübingen 1938).

[42] Mittelalterliche Weltwirtschaft, (Jena 1933).

[43] Ticaretin unsurları, 1937.

ve bu sahada evvelâ muhtelif tip tacirleri tetkik ve tasvir etmekte, bunları takiben de mal sürüm ve satış usullerinin tarihî seyrini mü-talea eylemektedir. Bilâhara ticarî büyük müzayedeler, ticaret bor-saları, toptan ve perakende ticaretin istinat eylediği taazzuflar an-latılmaktadır. *Converse* bu suretle eşya mübadelesindeki tavassu-tu muhtelif cephelerden aydınlattıktan sonra münferit mal cinsle-rile yapılan ticareti izah etmektedir. Muharrir kitabın «Merchan-dising» başlığını taşıyan kısmında bu tâbirden ne anladığını irae eylemektedir. Bu tâbirden «kâr» teminile alâkalı bütün umumî me-seleler (masraf, ciro, hâsılat meseleleri) anlaşıldığı gibi piyasaların incelenmesine ve sürümün arttırılmasına taallûk eden hususî mahi-yeti haiz meseleler dahi yine bu tâbir altında toplanmaktadır. Ese-rin son kısmı fiyatların tetkik ve mütaleasile, iktisadî hayatta ser-best rekabet şartlarına hasrolunmuştur. Görülüyor ki, *Converse* çalışma sahasını çok geniş tutmuş ve bu eserile herşeyden evvel, malların inkisamında müşahede edilen en son rasyonalizasyon cere-yanlarının inkişafına yardım eylemek istemiştir. Doğrudan doğruya pratik hayat için faydalı olmak maksadile kaleme alınmış olan bu kitaptan sarih surette şunu anlıyoruz: «İktisat ilmi», ticarî faaliyet için lüzumlu malûmatı toplayıp bunları arz etmekle iktifa edemez. Belki, ortaya konmuş olan bütün bilgi malzemesinin bir nizam içinde tertiplenebilmesi için esas mesnet ve mihver olarak bir ana fikir bulmak zaruretindedir. *Converse* ortada mevcut olan bilgi malzeme-sinden muayyen bir sistem kurmaya çalışılmıştır. Bu sistemde, ti-caret bilgisinin gelecekteki inkişaf seyri için kuvvetli istinat noktaları mevcuttur.

Fransız iktisatçısı *H. Truchy*'nin başkanlığı altında neşredilen «*Traité d'Economie Politique*» adındaki külliyat arasında yer almış bulunan «Ticaret ve piyasa tekilâtı»^[44] adındaki kitapta tamamen başka yollardan yürünmüştür. Bu eserin muharriri bulunan *Laufen-burger*, ticaretin münferit şubelerine ait birçok kitaplardan geniş bir surette istifade etmekle beraber mevzuunu, ticaret nazariyesile, ti-caret ve piyasalar tekniğinin umumî surette tetkik ve mütaleası esa-sı üzerine kurmuştur. *Laufenburger*, ticaret mefhumundan, malların dağıtımına müteallik teşkilâtlanmış her şekli anlamaktadır.

Kitapta, ticaret tarihine kısa bir nazar atıldıktan sonra, ticarete mevzu teşkil eden maddeler, ticarî faaliyet sahaları ve ticaretin

[44] Le commerce et l'organisation des marchés, Paris 1938.

fonksiyonları gözden geçirilmektedir. Muharrir bunları takiben bir piyasalar nazariyesi kurmakta; ve yine gayet geniş bir surette, «arz» ve «talep»in toplu bir halde her türlü tecellisi şekillerini bu nazariyede toplamaktadır. Bundan sonra sistematik bir tarzda müşahhas piyasalardan, mücerret piyasalara geçmekte ve «para», «sermaye» piyasalarına intikal eylemektedir. Bu kısmın arkasından, Borsaların teşkilâtı ve tekniği gayet etraflı bir tarzda mütalea olunmaktadır. Mevzuun umumî temelleri bu tarzda ortaya konulduktan sonra hususî mevzular, o suretle birbirlerini takiben tetkik olunmaktadır ki, *Laufenburger* bu sahada evvelâ «le commerce capitaliste» yani kapitalist bir zihniyetle icra edilen ticareti ve sonra da «le commerce non-capitaliste», yani kapitalist bir zihniyetle icra edilmeyen ticareti incelemektedir.

Sistemler arasında yapılan bu tefrikle, kitabın ana fikri gayet vâzih bir şekilde ifade edilmiş bulunmaktadır. *Laufenburger* bu umumî sahada her şeyden evvel mal mübadelesi nizamında görülen yeni ve esaslı değişiklikleri bulup ortaya koymıya çalışmıştır. Hususî ve mahiyeti itibarile bir teşebbüs vasfını arzleyen ticaret, bugün malların inkisamını-dağıtımını hedef ittihaz eyliyen taazzuvlardan yalnız bir nevidir. Bunun tezahürünü, muhtelif branşlar üzerinde çalışan toptan ticarete, karteller de dahil olmak üzere, sanayi teşebbüslerinde, büyük mağazalarda, «tek fiyat» üzerine çalışan mağazalarda ve nihayet çok şubeli mağazalarda görmekteyiz. «Kâr» temini gayesile icra olunan bu ticaret şekilleri yanında «mal» tevessüünün dağıtımının esastan ayrı diğer taazzuv şekilleri de vardır ki, *Laufenburger* bunları umumî bir isim altında toplamakta ve bunlara kapitalist zihniyete istinat etmiyen ticaret «le commerce non-capitaliste» adını vermektedir. Muharrir bu zümre arasına evvelâ perakende ticaretin dayandığı muhtelif unsurları sokmaktadır. Hakikaten bunlara «kapitalist zihniyetli» tipik teşebbüsler nazarile bakılamaz. Bunları takibeden istihsal kooperatiflerine temas olunmaktadır. Bu teşekküller hiç olmazsa, prensip itibarile ihtiyaçların tatmini keyfiyetini, sermayedarlık aleyhine çevrilmiş bir nizam üzerine kurmağa çalışmaktadır. *Laufenburger* mal mübadelesi mevzuunda Hükümetin müdahalesine büyük bir ehemmiyet atflemektedir. Âmme müesseseleri, ticareti ya sevk ve idare ederler, veyahut bu maksatla kurdukları organlar vasıtasıyla mamullerin dağıtımına iştirak edebilirler. Muharrir bu münasebetle ziraat saasmda piyasaların tanzimi keyfiyeti üzerinde durmaktadır. Nihayet Devlet, bizzat kendisi de ticaret yapabilir. Bu vaziyet harp ve

buhran zamanlarında muvakkat bir surette hasıl olmaktadır. Daimî bir teşkilât halinde devletin ticareti, inhisarlarda ve Sovyet Rusyada kollektif nizamla gözükmektedir. Heyeti umumiyesi itibariyle *Lau-fenburger* eserine iktisadî inkişaf nazariyesine bir lâhika olarak bakmakta ve iktisadî sistemlerin tarih boyunca tebeddülü esnasında, bizzat ticarete ve piyasalarda görülen bünye değişikliklerini izah etmektedir.

Uzun senelerdenberi muhtelif ticaret şubeleri etrafında yapılan inceleme ve araştırmalardan hasıl olan neticelerin bir araya getirilerek kıymetlendirilmesi maksadile Alman İktisat edebiyatında da gayretler sarfedilmiş olduğunu görüyoruz. Bunu bilhassa *Jens Jessen*'in «Millet iktisadına ait bir vazife olarak ticaret»^[45] başlığını taşıyan ve bu başlığın altında da mütemmim bir ibare halinde «iç ticaret bilgisine bir lâhika» cümlesi bulunan eserinde görüyoruz.

«Alman hukuku Akademisi» neşriyatı meyanmda bulunan bu kitapta *Jens Jessen* mevzuuna gerek iktisadın, gerek umumî surette piyasa tezahürleriyle beraber rekabetin mahiyetini esaslı tarzda şerh ve mütalâa eyliyerek girmektedir. Muharrir, Millet iktisadiyatının umumî hedefi ve hususile ticarete ait bir vazife olarak «optimal verim» keyfiyetini göstermektedir. Ancak bunun için de tekemmül eylemiş bir piyasada tam rekabet ilk şarttır. Yalnız *Jessen*'in fikir ve mütaleasma göre tamamen iktisadî olan bu noktai nazarlar, kendilerini mal tevziinin (dağıtımının) asıl merkezinde faik bir surette gösterebilirler. Buna mukabil bu sıklet merkezinden uzak çevrelerde bilhassa perakende piyasada birçok insanlar mevcuttur ki bunlar bu sahadaki faaliyetlerini ancak yardımcı bir gelir kaynağı olarak kullanırlar. Muharrir bu yoldaki ifadesile şu vakaya işaret etmek istemiştir:

Ticaret sahasında istihsal ile istihlâki birleştirmek vazifesini gören pek muhtelif taazuvlar, birbirlerinden çok farklı şekiller mevcuttur. *Jessen* bundan sonra da bu ticarî faaliyet için diğer bariz bir vasıf olarak istihsal ve istihlâk sahalarda her türlü imkânların aranıp aranmaması keyfiyetini göstermektedir. Ancak bu yolda mesai sarfolunurken cemiyet çerçevesi içinde şahsiyetin tekevün edebilmesine yol açan ferdî kabiliyetlerin inkişafı mümkün olabilmektedir.

Jessen bu suretle bir taraftan ticaret, diğer taraftan da resmî bir makam tarafından merkezî tarzda idare olunan ve mahiyeti itibarında kesin bir tefrik yapmaktadır. Tecrübe ile sabit olduğu

[45] Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe, Berlin 1940.

veçhile bu kabîl faaliyetler, daimî surette talebi tahrik ederek müşterileri mal satın almaya teşvik ve terqip edemezler. Bu vazife müstehliklerin tenevvüüne, ihtiyaçlarının çeşit, çeşit olmasına binaen ancak her tarafa yayılmış tacirler zümresile mümkün olabilir.

Jessen bu bahsi bitirdikten sonra ticarî işletmenin temellerini izah eylemekte ve bu münasebetle evvelâ «insan» mevzuu üzerinde durmakta ve bunu takiben de bilhassa mal tedarik etme, mal satma, eşya depolarının idaresi, sürüm, masraf ve kredi meselelerini incelemektedir. Bu bahisleri ticaretin münferit şubeleri ve şekli hakkında yapılan etraflı izahlar takibetmekte ve muharrir bu izahları için toptan ticaret, perakende ticaret şeklinde ötedenberi yapıla gelmekte bulunan bölümü esas almaktadır. Son fasılda eserin ihtiva ettiği esas fikirlere avdet edilmekte ve *Jessen* burada ticareti bertaraf etmek hususunda sarfedilen gayretleri incelemektedir. Müstehlikler tarafından teşkil edilen kooperatiflerle, istihsal kooperatiflerini, müstahsillerin doğrudan doğruya satış yapma hususundaki gayretlerini, perakendeciler tarafından meydana getirilen satın alma şirketlerini, sırayla saydıktan sonra, bütün bunların ticaretin bugünkü sahiplerinin yerine nasıl yeni süljeler konulmasına matuf olduğunu izah etmektedir. *Jessen* bu kısmı müteakip en son mevzu olarak son zamanlarda görülen «piyasa tanzimi» teşebbüsleri gerçevesi içinde, ve harp iktisadında, ticaretin mevkiini incelemiştir.

Bu eser, ticaret bilgisinde görülen en son inkişaf temayüllerini irae etmek itibarile çok karakteristiktir. Kitapta, ticaretin muhtelif şubeleri hakkında ayrı ayrı ihtisasa gitme hususunda ötedenberi görülen meyil ve arzunun üzerine çıkılarak umumî iktisadın ana meseleleriyle tekrar yakın bir irtibat teminine gayret edilmektedir.

IV — SON MÜTALEALAR.

G. Schmoller'in yıldönümünü tes'it için 1908 senesinde neşredilen bir eserdeki⁴⁶¹ makalesinde, *F. Eulenburg* «Alman ticaret tarihine müteallik araştırmalarda hâkim olan fikirler ve karşılaşılan meseleler» etrafında izahta bulunurken, muhtelif ticaret şubeleri hakkında icra olunan yağın halindeki tetkiklerden, bütün mevzuun şümüllü mahiyetini ana hatları itibarile ihtiva eden faydalı, fakat aynı zamanda sağlam temellere dayanan toplu bir eserin doğması ümidini izhar eylemişti. *Eulenburg* bu ümidini ileri sürerken

⁴⁶¹ Die Entwicklung der deutschen Volkswirtschaftslehre im neunzehnten

gözünün önünde bütün milletlerin ticaretini yekdiğerile mukayese eden bir eser teecessüm ettiriyordu. Bu mukayese sonunda birbirlerine uyan veyahut birbirlerine aykırı düşen neticelerden vaktile **H. H. Gossen**'in çok derin düşünceleri ihtiva eden kitabında yürüdüğü yollardan başka yollardan yürümek suretile «insanlar arasındaki mübadele münasebetlerinde hâkim olan kanunlar» meydana çıkacaktı. Bundan da anlaşılıyor ki daha o zamanlar bile ilim sahasımızda ampirik tetkiklerle «safi nazariye» arasında kuvvetli bir gerginlik kendisini hissettiriyordu. Bu gerginlik bugüne kadar bertaraf edilebilmiş değildir. Fakat o günden bugüne kadar tarihçi mektebin an'anesi münferit şubeler etrafında durmadan tetkikler icrası suretile idame ettirilmiş ve bu sahadaki çalışmalar bir cihetten işletme iktisadî bilgisi tarafından takviye edilerek diğer taraftan da ilimle tatbikat arasında teessüs eden daha sıkı bir çalışma birliği sayesinde, modern ticarete görülen taazzuv ve teşekküllerin geniş bir mikyas üzerinden yakından tanılıp bilinmesine yol açmıştır. Münferit ticaret şubeleri etrafında icra olunan bu faydalı araştırmalardan çıkarılan neticelerin toplanarak tekrar bir araya getirilmesine yeniden çalışıldığı şu sıralarda ticaret bilgisine de iktisadî hayatın bir bütünlük halindeki geniş çerçevesi içinde tekrar yer vermek icabeyler. Fakat bu vazifenin hallinde mühim zorluklara tesadüf edilmektedir. Çünkü beşerî ihtiyaçların tatminine müteallik tezahürlerin izah ve tasviri hususunda umumî iktisat bilgisinde el'an iki muhtelif yol mevcuttur. Dikkatle bakacak olursak hakikaten görürüz ki, bir taraftan «safi nazariye» doğrudan doğruya «mal mübadelesini» tetkik ve mütaalealarının merkez noktası olarak almış ve bu noktadan hareket ederek piyasa şekilleri hakkında çok inkişaf bulmuş bir bilginin meydana gelmesine sebep olmuştur. Buna mukabil tarihçi ve her nevi iktisadî teessüsleri incelemeyi hedef tutan cereyan ise, iktisadî faaliyeti, toplu beşer hayatının türlü safha ve şekilleri arasına bir uzuv olarak girip karışması bakımından anlamıya çalışmakta ve bütün dikkatini bu sahadaki taazzuvların birer teşkilât halinde doğup büyümelerini izah hususuna çevirmiş bulunmaktadır. Halbuki fiiliyatta bu iki görüş veçhesinin birleşmesi suretile ancak «ticaret» için ayrı bir ilim şubesi halinde, üzerine istinat olunabilecek nazari bir esas kurmak mümkün olur. İktisadî hayata az inkişaf etmiş bulunduğu devirlerde, sosyal ve ekonomik ünitelerin kendi ihtiyaçlarını kendileri temin etmekte beraber, aynı zamanda, muhtelif mahiyette karşılıklı münasebetler mevcut olmuştur. Bulunduğunu tarih bize göstermektedir.

İsanların ihtiyaçlarını tatminine yarıyan malları temin için mü-racaat ettikleri çareler arasında evvelâ gasp ve yağmaya matuf ha-reketlere ve bu maksatla icra olunmuş harplere tesadüf eyleriz. Bundan sonra, karşılıklı hediyelerin verilip alındığını görürüz ki, bu hareketlerin mülhem oldukları hayırhahhk arzuları, bilmukabele işe yarıyacak bir hediyeye intizar edilmesinden dolayı, kendi kuv-vetlerinden bir hayli kaybederlerdi. Bundan sonra, mal tevziinde diğ-er bir usul daha tesbit ederiz. O da müştereken tasarruf olunan bir komiteye ait kısımların, kurban yemeklerinin, teşkilâtlanmış topluluklara ait avların, bu topluluk âzalarına, mukarrer usuller da-hilinde tevziidir. Bu sahada son bir kademe olarak^[46a] piyasada mübadele şeklinde görülen ve kendisine mahsus hususî vasfı haiz bulunan münasebetleri zikrederim. Mübadelenin bu şekilde tecellisi, rasyonel cemiyet hareketinin tipik bir misali olarak gösterilir. Dar mânasile böyle bir (pazar) piyasa, mübadele eden tarafların birbir-lerini buldukları mahaldir. «Pazarda mal ve can emniyeti» ni temin eden hâkim bir kuvvetin himayesi altında cereyan eden bu buluş-malar, ya gayri muntazam bir tarzda, veya muayyen zamanlarda tek-rar edilmek suretile, veyahut da daimî bir şekilde vukubulup, bu hâkim kuvvete gördüğü vazifeden dolayı bir resim verilirdi. İktisadî hayatın yüksek inkişaf merhalelerinde, müşahhas piyasalardan, mü-cerret piyasalara geçilir. Bu suretle nümune üzerine alış veriş yapı-lan, (nümune panayırları), yahut mutlak şekilde yekdiğerinin aynı oldukları için birbirlerinin yerine ikamesi mümkün olan ve bu iti-barla alış veriş mahallerinde hazır bulundurulmıyan malların alınıp satıldığı (borsa) lar teessüs eyler.

(Nümune panayırları) ve Borsaların muayyen mahiyeti haiz teşek-üller olmasına mukabil, gerek ilim, gerek halk lisanı «piyasa» tabi-rini benimsemiş ve iktisadî hayatta umumiyetle tesadüf olunan bir gösterimi gözönüne getirmek istediği zaman, daima piyasa tabirini kullanmıştır. Bu suretle «arz» ile «taleb» in karşı karşıya geldiği her yerde bir piyasadan bahsedilmesi âdet olmuştur. Bu tabir kullanılır-ken, yalnız (mallar) ile hizmetlerin mübadele olunduğu (eşya pi-yasası) hatıra gelmez. İktisadî ünitelerin malî bakımdan birbirile tedahülleri gözden geçirilmek istenildiği zaman «para piyasasından» ve «sermaye piyasasından»; bedenî kudret ve takatlarla çalışanların iktisadî hayata karıştıklarını ifade için de (iş piyasa) smdan bahso-

[46a] Bak M. Weber: Wirtschaft und Gesellschaft, «Grundriss der Sozialöko-nomik» içinde, cilt III, 2. tabı, Tübingen 1925.

lunur. Bütün bunlar, bizde şu kanaati hâsıl ediyor: umumî surette iktisadî gecikmeyi izah için, fiyat hareketleri tanzim edilmiş bir mekanizma tasavvur edip bu mekanizma içinde mübadele edilen maddeyi ele almakla iktifa eylemek kâfi değildir. Bilâkis birbirleriyle mübadele münasebeti halinde bulunan iktisadî taazzufları da aynı zamanda dikkat nazarına almak icabeder. Ancak şu ciheti de unutmamalıdır ki, bu taazzuflar, yekdiğerlerine karşı muhtelif kuvvet ve kudrettedirler. Teşkilâtlı külliyetler (devlet, her nevi teavün teşkilâtları) daima piyasa nizamına müdahalede bulduklarından piyasa hâdiselerini ve bilhassa fiyat teşekkülü keyfiyetini ortada serbest rekabet olduğunu kabul ederek izaha kalkışmak artık ihtiyacâ kâfi gelmemektedir. Yalnız bunu söylemekle beraber derhal şu ciheti de ilâve edelim: Bu müdahalenin derecesi tehalûf eder. Mübadele eden tarafların piyasadaki kudret ve hâkimiyetlerinin farklı bulunmasının bir sebebi de ortada mevcut taazzuv ve teşekküllerin -bunları idare eden insanların kabiliyetleri ve malik oldukları iktisadî ve teknik teşhizat kakımından- yekdiğerlerine tamamen benzer üniteler halinde olmamalarıdır. Fakat bütün bu vâkialar, hiçbir suretle «tam inhisarların» teşekkülünü intaç etmez. Filiyatta tecelli eden rekabet şartları, zihnen tasavvur edebileceğimiz iki sonun arasında yer alır. Bundan dolayı piyasa şekillerini tetkik eden modern nazariye, iktisadî taazzufların tekmiil cemiyet bünyesi içinde tâbi buldukları hayat şartlarını, maziye nazaran daha ziyade gözönünde bulundurmak zaruretlerindedir. Bu cihetin anlaşılması ise bu taazzufların ancak tarihî oluş seyirlerini gözönüne almakla mümkündür. Mevcut iktisadî taazzufların yakından bilinip tanmmasile beraber bunlar arasındaki münasebetleri aynı ehemmiyetle tetkik eyliyen bir nazariyenin teessüsü sayesinde ki, millî iktisadî bünyelerin dahilî ve haricî şekil ve tedahüllerini izah etmek ve her millî iktisat bünyesi için takibolunan iç ve dış piyasa siyasetini anlamak mümkün olur.

Böyle bir nazariye aynı zamanda ticaret bilgisinin üzerine oturtulabileceği bir temel teşkil edecektir. İktisadî malların mübadelesinde tavassutu istihdaf eyliyen ayrı bir faaliyetin^[47] mevcut bulunduğu her piyasada bir «ticaret» karşısında bulunuyoruz demektir. Bu faaliyet zaman zaman, fırsat zuhur ettikçe, veyahut devamlı bir meslek halinde icra olunur. Aynı suretle ticaretle meşgul insan-

[47] M. Dobb'un «Ulûmu İctimaiye» ansiklopedisinde mutavassıt adam ismindeki makalesine müracaat. Encyclopaedia of the Social Sciences, New-York, 1937.

lar muhtelif içtimaî tabakalara mensup olabilecekleri gibi bizzat ticaretin istinat ettiği taazzuflar da sırasile hususî teşebbüsler, kendi kendine yardım cemiyet ve birlikleri, ve nihayet âmme müesseseleri olabilir. Sessiz ticaretin iptidâî şekillerine, gasp ve yağma ile kabûleler arasındaki toplu mübadelelere ve karşılıklı hediyeler alıp verme esasına dayanan ticaret şekillerine ticaretin ilk kademeleri nazariye bakmalıyız. Diğer cihetten küçük, veya büyük iktisadî ünitelerin kendi ihtiyaçlarının kendileri tarafından temin edilmesine matuf faaliyetleri ve her nevi mamullerin idarî makamlarca müstehtliklere tefrik ve tevziini istihdaf eden tam plânlı iktisadî hareketler «ticaret»i bertaraf ederler. Ancak tarihî tecrübe bize gösteriyor ki kendi kendine kifayet hususunda emek ve gayretler sarfolunurken ihtiyaçların tatmini bakımından birçok boşluklar hâsıl olduğu gibi plânlı iktisada dayanan her türlü tecrübeler dahi ticaret, gayri kanunî bir şekilde devam edip gitse dahi ortadan kaldıramamaktadır. Bunun sebebi ise ticaretin piyasada tavassuttan ibaret olan faaliyeti dolayısıyla beşerî ihtiyaçların tatmini hususunda fevkalâde mühim bir hizmet görmesidir. Bir iktisat şubesi olarak bu «ticaret» ayrı bir bilginin mevzuunu teşkil eder. Pazar ve piyasa mevkilerinin teessüs şartlarının tetkikinden başlayarak her nevi malların müstehtlikleri bulununcaya kadar takibettiği seyir ve intikal yolunu inceliyen, muhtelif işletmelerin küçüklük ve büyüklüğü ile sürüm tekniğini tetkik eden ticaret bilgisi bu kademelerden sonra ticaret şekillerinin ve bizzat ticaretin istinat eylediği taazzufların izah ve tasvirine geçmiş ve bunları takiben de münferit malların ve mal gruplarının satışında görülen tavassut faaliyetini tanıtmak maksadile muhtelif ihtisas şubelerine ayrılmıştır. Bu suretle ilmî araştırma sahasında iş bölümüne ve bundan elde edilecek neticelerin cem ve tetkikine geniş imkânlar verilmiş olmaktadır.

Ancak bir iktisat şubesi olarak «ticaret» mevzuile iştigalin semere verebilmesi, bu sahadaki emek ve gayretlerin de tekml iktisadî hayatı zihnen toplu bir manzara halinde tasavvur için sarfolunan umumî mesai çerçevesi içinde bir uvuz olarak yer alması mümkün olur.

Tercüme eden: *Asım Süreyya İloğlu*